

Dirk Bezemer

Een land van kleine buffers

*Er is genoeg geld, maar we
gebruiken het verkeerd*

UITGEVERIJ PLUIM
AMSTERDAM/ANTWERPEN

Eerste druk, augustus 2020

© Dirk Bezemer

Omslagontwerp Michel van Duyvenbode
Typografie binnenwerk Perfect Service
Auteursfoto Henk Koopman, Fotofonie
Productiebegeleiding Tim Beijer
Drukkerij Wilco, Amersfoort

ISBN 978 90 830 8003 1

NUR 780

www.uitgeverijpluim.nl

Inhoudsopgave

Voorwoord – Joris Luyendijk	7
Woord vooraf – Dirk Bezemer	13

1. Waar gaat dit over?	17
------------------------	----

Deel I Tevreden maar bezorgd

2. Rijk en gelukkig	29
3. Veerkracht voor de kleintjes, steun voor de groten	43
4. De buffer van Henk en Ingrid	54
5. Publieke tekorten, private vermogens	71
6. Ons geld in de wereld	86
7. Alles wordt anders?	116

Deel II Werken voor het geld

8. Het kleine-bufferkapitalisme	127
9. Het andere circuit	154
10. Afromen of investeren?	174

Deel III Zo maar doen dan?

11. Milanese fietspaden: kosten en kansen	191
12. Aanzetten en doorpakken	211
13. Functionele financiering	242
14. Het zou zomaar kunnen	247

Noten	281
-------	-----

Over de auteur	319
----------------	-----

Voorwoord

Joris Luyendijk

Zoals in het mondiale voetbal talenten vaak beginnen bij clubs als Ajax of PSV, zo beginnen getalenteerde journalisten hun carrière vaak bij het weekblad *De Groene Amsterdammer*. Het is een kweekvijver waar ideeën ontkiemen die tien, twintig of soms pas dertig jaar later opeens gemeengoed kunnen zijn. Al in de jaren negentig bijvoorbeeld vond je in *De Groene* stukken tegen Zwarte Piet (toen was de slogan ‘Zwarte Piet is Zwart verdriet’ – dat moest nog iets aangescherpt, bleek later).

Als vaste columnist economie bij *De Groene Amsterdammer* schiet de Groningse professor Dirk Bezemer ze er al jaren in, en nu wordt corona wat voor Ajaxtalenten het seizoen 2018-2019 was: de grote doorbraak. Eindelijk is Bezemers tijd gekomen, want wat nu duidelijk wordt, schrijft hij al jaren. Wanneer ik hem lees, vraag ik me regelmatig vertwijfeld af: hoe kan de overheid volharden in de huidige koers als het zo overduidelijk misgaat of veel beter kan? Hoe kunnen de ‘consensus’-partijen VVD, PvdA, CDA en D66 die om beurten de regering vormen, blijven volharden in beleid waarvan overduidelijk is dat het niet of niet goed werkt? Het doet denken aan de definitie van waanzin die eens werd bedacht door een andere professor, ene Einstein: steeds opnieuw hetzelfde doen en hopen op een ander resultaat.

Lees dit boek, en je ziet deze waanzin aan het werk. Steeds opnieuw hetzelfde recept, ook al gingen de kwalen niet weg en werden ze zelfs groter. Alleen was de misère tot voor kort nog niet goed zichtbaar, hoe we in rondjes draaiden en zo steeds dieper in de puree raakten. Want het ging toch goed, zeiden veel mensen met een podium of een megafoon. Ieder jaar een beetje ‘groei’, en dus iedereen ieder jaar een beetje erbij? Krijg dan maar eens de zalen vol en de handen op elkaar voor je analyse dat die ‘groei’ misleidend is en er radicale verbeteringen mogelijk en nodig zijn.

En toen kwam corona. Zoals bij iedere crisis citeerde iedere zelfrespecterende columnist – en je moet wel zelfrespecterend zijn om te denken dat columns van jouw hand iets toe te voegen hebben – meteen de uitspraak van de stafchef van president Obama in 2008, Rahm Emanuel: *Never waste a good crisis*. Verspil je crisis niet, zo zou je dat kunnen vertalen, want onder druk wordt alles vloeibaar en kunnen opeens dingen die voorheen nooit konden. Het is een mooi citaat, maar bijna iedereen vergeet erbij te vermelden dat Obama precies heeft gedaan waar Emanuel tegen waarschuwde. Want toen hij na de crash van 2008 president werd van Amerika liet Obama de economie en het financiële systeem repareren door de architecten ervan. Drie keer raden wat die deden: een likje verf eroverheen, een paar nieuwe slogans, en daarna startten ze de boel gewoon weer op.

‘Waar is de woede?’ vroegen destijds prominente economen en commentatoren van buiten de mainstream zich af. Hoe is het mogelijk dat banken en de financiële sector in het algemeen ons eerst een enorme bubbel be-

zorgen, dan massaal failliet gaan zodat wij alle schulden moeten overnemen, en vervolgens eigenlijk alles bij het oude blijft? Het is een goede vraag met minstens drie antwoorden.

Een eerste reden was het gesus. Bijna niemand kreeg door hoezeer de wereldeconomie aan de rand van de afgrond had gestaan. ‘Failliet gaan’ ging ‘omvallen’ heten, en ‘schulden overnemen’ werd ‘redden’. De krankzinnige prijsstijgingen op allerlei financiële en onroerend-goedmarkten heetten al langer ‘luchtballen’ – een nogal onschuldige term voor wat je net zo goed ‘tumoren’ zou kunnen noemen. Want ze woekeren voort, richten enorme schade aan en je komt er moeilijk of helemaal niet meer van af.

Een tweede reden dat er weinig echt veranderde, was de macht van de hogere middenklasse. Die hebben een duur eigen huis en het idee dat de waarde daarvan zou kunnen dalen, deed die middenklasse vrijwel blind akkoord gaan met de meest wilde monetaire experimenten – die in de beste traditie van het sussende taalgebruik ‘stimulus’ of ‘steunpakket’ gingen heten. Wie kan daar nu tegen zijn, ‘stimuleren’? Als burgers doorvroegen kregen ze vervolgens een jargondouche met termen als ‘*quantitative easing*’ – wie kon daar nu tegen zijn, tegen *easing*? En wat betekent *quantitative* ook alweer?

Een derde reden ten slotte dat de crisis van 2008 is verspild, was de dominantie – of beter nog: hegemonie – van de ideologie die – heel slim – zegt dat er geen ideologieën meer nodig zijn, want we hebben voor de economie en de overheid nu een soort dokters die precies weten wat goed is: privatisering, schaalvergroting, ‘flexibilisering’

en globalisering. Je zou dit het technocratisch neoliberalisme kunnen noemen: technocratisch omdat deze verbouwing van de samenleving buiten het politieke proces wordt geplaatst en nooit wordt voorgelegd aan kiezers als een keuze waarop zij ook 'nee' kunnen zeggen. En liberaal omdat het niet alleen geen andere waarden erkent dan meetbare, maar vooral omdat het uiteindelijk alles uitdrukt in financiële termen. Om een bekende uitdrukking te parafraseren: een liberaal weet van alles de prijs, maar erkent van niets de waarde. Tegelijk voorziet het in een zo klein mogelijke rol voor de overheid – tenzij er moet worden 'gered' natuurlijk, dan moet de overheid 'bijspringen'. Op deze manier treedt een extreme verarming op van het publieke debat. Want dat kan nog slechts om pegels gaan.

Hoe verder? Toen ik na de crash bankiers ging interviewen in de Londense City viel vooral de ideeënarmoede op. Sommige bankiers wilden het echt anders, maar hoe? En zonder duidelijke stip op de horizon is het moeilijk koers houden.

Het is dan ook niet toevallig dat de meest frisse en radicale ideeën over de economie veelal van buiten dat veld kwamen: de Franse historicus Thomas Piketty over ongelijkheid, de Amerikaanse antropoloog David Graeber over de centrale rol van schuld in de geschiedenis, de Libanese wiskundige Nassim Nicholas Taleb over de aard van risico en de misvatting dat belangrijke processen lineair lopen.

Ook in Nederland gingen overheid en de consensuspartijen na 2008 weliswaar voort op de oude weg, maar intellectueel begon er toch van alles te schuiven. Je mocht

weer buiten de neoliberal-technocratische kaders nadenken, zelfs binnen de economie.

In dit veld opereert Bezemer, die de crash van 2008 reeds lang achter zich heeft gelaten en die de ideeënarmoede in dit boek met verve te lijf gaat.

Bezemer stelt zijn diagnose, en die is zo boeiend omdat Bezemer niet de oogkleppen op heeft die er bij veel economen direct na hun promotie aan lijken te worden gelijmd. Dus gaat het ook over de natuur, en over het welbevinden van mensen. Rijkdom is iets anders dan welvaart, maakt Bezemer duidelijk, en kapitaal is weliswaar onontbeerlijk voor welvaart, maar de manier waarop we nu vooral financieel kapitaal opbouwen, betekent dat we onze buffers uitputten en de financiële kringloop laten kapen door de financiële sector.

De centrale draai die Bezemer voorstelt is om de economie en het financiële stelsel weer in dienst te stellen van de mens, in plaats van andersom. Nederland is geen economie. Nederland is een samenleving met een economie. En die samenleving komt tot uitdrukking in de overheid, die weer uitdrukt waarvoor wij als burgers in een democratisch proces kiezen. En dus moet de overheid niet slechts ten dienste staan van het bedrijfsleven.

Menigeen die dit leest zal misschien denken: maar op een paar 'uitwassen' na is dit toch het systeem dat wij hebben: burgers kiezen en overheid voert uit? Tegen die mensen zou ik willen zeggen: lees Bezemer en zie waar wij nooit bewust voor kozen, maar waar we nu wel voor mogen betalen.

Bezemer schrijft zoals hij denkt: helder en puntig. Het blijft pittige kost, waar hij mee komt. Want het *is* pittige

kost. Maar als iemand het probleem kan uitleggen en de uitgang kan aanwijzen, is het Dirk Bezemer wel. En wat is een betere tijd om dit alles te lezen dan nu? Er is voorlopig toch geen voetbal.

Woord vooraf

In de eerste weken en maanden na het begin van de Grote Lockdown op 15 maart 2020 dachten we dat alles nu anders ging worden. Eindeloos hebben we erover gediscussieerd en gespeculeerd. Maar nu dit boek in augustus 2020 gepubliceerd wordt, is dat gevoel in de maatschappij verdwenen. Alles lijkt erop gericht zo snel mogelijk terug te gaan naar de wereld van voor 15 maart.

We hadden wel gelijk, die eerste weken: de wereld is radicaal veranderd. De verandering zit vooral in de plotseling hoge niveaus van de staatsschuld in veel landen (gelukkig niet in Nederland) en in de pijlsnelle groei van bedrijfsschulden, die boven op de toch al hoge schulden van de wereld voor 15 maart komen. Die financiële structuurverandering gaat ons de komende jaren voor keuzes stellen waar we niet aan gewend zijn. Het gevaar is dat we op de oude manier op die nieuwe keuzen gaan reageren. Dat we zullen denken dat we alle schulden moeten afbetalen, en moeten bezuinigen omdat het geld op is. Dat zou zonde zijn, want er liggen enorme kansen door de structurele veranderingen die de coronacrisis veroorzaakte – in de olie- en gasectoren en in hernieuwbare energie, in toerisme, vastgoed, financiering, waardeketens, mobiliteit en IT-toepassingen.

De oude reactie hoort bij het ‘kleine-bufferkapitalis-

me', waar financiële waarden altijd boven reële waarden gaan. Maar het geld is niet op, ook niet na de coronarecessie. Het zit in de grote vermogens bij aandeelhouders, bij de staat, in de pensioensector, en in de netto exportinkomsten die geïnvesteerd worden in de internationale financiële markten. De keerzijde van die vermogens is het geld dat onttrokken wordt aan lonen, aan financiële buffers bij huishoudens, aan de publieke sector en aan investeringen door bedrijven en de overheid. Het systeem waarin dit logisch is, dat is het 'kleine-bufferkapitalisme'.¹ De bedoeling van dit boek is dat je dat systeem gaat zien. Want pas als we het zien, kunnen we het veranderen.

Het kleine-bufferkapitalisme is de markteconomie met een twist: de financiële structuur is er te veel gericht op het opbouwen van vermogens, en te weinig op het opbouwen van kapitaal en buffers ten dienste van innovatie en productie. Wil je weten hoe het leven in het kleine-bufferkapitalisme voelde vlak voor de Grote Lockdown, lees deel I. Wil je een uitleg van het systeem, lees deel II. Wil je weten hoe het anders kan, nee, hoe het al anders is, lees deel III. De verandering van de wereld in die paar maanden van de Grote Lockdown brengt enorm hoge kosten met zich mee, en ook ongekende kansen op vernieuwing en verduurzaming van de economie. Maar die kansen moeten wel gepakt worden, en daar moeten we onze financiële structuur op aanpassen. In het kleine-bufferkapitalisme gaat dat niet gebeuren. De plannen om Nederland anders in te richten liggen klaar. We moeten het alleen nog doen. Die inrichting gaat niet alleen over Nederland, maar ook over Europa. Wat zullen onze politici doen? Dit wordt nog spannend.

Deel III neemt je mee in een terugblik vanuit 2030 op die bijzondere jaren na de Grote Lockdown. Wees gerust, het is een goed scenario. Zo zou het kúnnen gaan – als we de economie anders gaan inrichten dan in de afgelopen dertig jaar. Ik hoop het, want dit is niet het enig mogelijke scenario. Het gaat er wel op aankomen. Dat gevoel is trouwens algemener aan het worden in Nederland. In de maanden dat ik aan dit boek werkte, kwamen er boeken uit met titels als *Ontspoord kapitalisme*, *Fantoomgroei* en *Ruw ontwaken uit de neoliberale droom*. Daarmee lijkt de discussie over de houdbaarheid van het economisch systeem, die internationaal al ruim een decennium woedt, ook in Nederland te zijn gearriveerd. Ik zei het al: dit wordt nog spannend.

Ik wil mijn uitgever Mizzi van der Pluijm bedanken voor haar aanmoediging en redactie. Zonder Mizzi's uitnodiging was dit boek niet geschreven. Louise Koopman verrichtte uitstekend werk in de laatste redactionele slag. Lottie en Emma Bezemer hielpen met tekstcorrectie en met de noten. Met Stefan Lundbergh ontwikkelde ik in maart en april 2020 scenario's die een inspiratie vormden voor het scenario in deel III van dit boek. Hij bedacht ook de metafoor van economische triage. Kees Hörchner hielp me het begrip 'buffer' aan te scherpen. Onno van Nijf bedacht de titel. Joris Luyendijk schreef een prikkelend voorwoord, dat de coronacrisis verbindt met de vorige. Leden van het Sustainable Finance Lab en deelnemers aan een CIRCL-webinar en aan 'Covid calls' gaven waardevolle input in het scenariohoofdstuk. Zonder meelezers Sjoerd Beugelsdijk, Henk Buitenhuis, Ewald Engelen, Koen Haeghen, Lex Hoogduin, Kees Hörchner,

Jens van 't Klooster, Sara Murawski, Onno van Nijf, Hans Schenk, Jaap Tielbeke, Rens van Tilburg en Natascha van der Zwan lag er nu een veel slechtere versie van het boek – als het er al was.

Veel dank aan de contactbeperkende maatregelen, waardoor ik vrijwel ongestoord kon werken aan dit boek, slechts af en toe onderbroken door zoomende collega's en het fantastische weer. Grote dank aan mijn gezin, met wie het goed toeven was in de lockdown. Ze merkten wel dat er veel tijd in dit boek ging zitten, maar, zoals een van hen grootmoedig opmerkte, 'ik heb er geen last van, hoor'. Op het laatst klopte dat eigenlijk niet meer. Veel dank aan Rianne voor het meeleven, suggesties en meedenken van begin tot eind – en voor veel meer wat niet in een voorwoord of zelfs in een boek past.

Dit boek is gericht op de toekomst, waarin het beter kan. Ik draag het daarom op aan drie mensen met veel toekomst: Emma, Max en Lottie.

Dirk Bezemer

Eelde-Paterswolde, juli 2020

Over de auteur

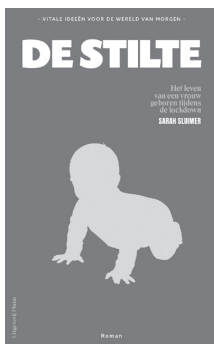

Dirk Bezemer is econoom. Hij studeerde in Wageningen, promoveerde in Amsterdam en werkte in Londen. Als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen doet hij onderzoek naar de gevolgen van financiële structuren voor het functioneren van de economie. Hij publiceerde daarover vele artikelen en zijn werk werd gehonoreerd met verschillende onderzoeksbeurzen. Daarnaast is hij lid van het Sustainable Finance Lab en schrijft hij een column in *De Groene Amsterdammer*.

Wil je meer lezen over de wereld van morgen?

In de serie 'Vitale ideeën voor de wereld van morgen' denken denkers van vandaag over de wereld van morgen. Over levensnoodzakelijke vraagstukken en onderwerpen, telkens met het uitgangspunt: hoe willen we dat de wereld er morgen uitziet, en wat moeten we daarvoor doen?

Reeds in deze serie verschenen:

www.uitgeverijpluim.nl